

Inpasset

Tabu mot generalpreventionen i debatten om kriminalpolitiken

Margaretha Rolfson

Rättssociologiska institutionen, Lunds universitet

I ett tidigare arbete har jag systematiskt gått igenom hela årgångar av två vetenskapliga tidskrifter och en debatt- och facktidsskrift med avseende på tongivande signaler i den kriminalpolitiska idédebatten. De aktuella tidskrifterna har varit *Nordisk tidsskrift for international ret* (upphörde år 1983), *Tidsskrift for kriminalvidenskab* och *Tidskrift för kriminalvård* (startade år 1946). Min genomgång börjar med årgång 1930, utom beträffande den sistnämnda tidskriften, och slutar 1988.

Beträffande den förstnämnda tidskriften, *Nordisk tidsskrift for international ret*, hade den sitt främsta värde i att där klart dokumenterades de europeiska samarbetssträvandena, även beträffande kriminalpolitiken. Tydligast kommer detta till uttryck efter krigsslutet 1945.

I *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* kan man tydligt se individualpreventionens genomslag i debatten. De artiklar som för fram allmänpreventivt inriktade frågeställningar spelar en alltmer underordnad roll medan intresset för individualpreventiva frågor ökar stadigt under hela efterkrigstiden. Intensiteten synes nå en kulmen 1978/79. Det tycks som om företrädarna för den allmänpreventiva sidan av brott och straff saknade bärande argument gentemot

dem som försvarade den individualpreventiva sidan. Efter 1980 förs dock knappt någon debatt överhuvud. Idédebatten i *Tidskrift för kriminalvård* följer i stort samma mönster som den i nyss nämnda tidskrift.

Frånvaron av en debatt i generalpreventiva termer påpekades också på 1960- och 1970-talen av Andenæs och Christie. Enligt Andenæs kan effekten av generalpreventionen avläsas i straffets avskräckning. Men generalpreventionen är inte detsamma som avskräckning. Den innehåller också faktorer som moral eller socio-pedagogisk påverkan genom straffet.¹ Generalpreventionen har spelat en substantiell roll i kriminallagsfilosofin. Den nämns i den grekiska filosofin och är grundläggande i Beccaria, Benthams och Feuerbachs arbeten. Generalpreventionen har också spelat stor roll i lagstiftningen och i domstolarnas beslut. Däremot är, omkring 1971, generalpreventionen nästan helt förbisedd inom kriminologin och sociologin.² Det gäller även inom rättssociologin. Vad beror detta på? Andenæs räknar upp en rad antaganden om olika missförstånd rörande generalpreventionen. Som t ex att strafflagen inte verkar avskräckande på brott, att generalpreventionen vilar på en ohållbar rationalistisk teori om beteendet, att rättshistorien visar att generalpreventionen alltid varit överskattad, att hot om straff har föga inflytande och att generalpreventionen bara innebär att man accepterar brutala straff.³ Följden har blivit att forskarna inriktat diskussionen om generalpreventionen på dödsstraffets effekt på brottsligheten.⁴ *Man har däremot inte undersökt hur vård och behandling påverkar generalpreventionen.*⁵ Det är just det slags forskning Andenæs efterlyser. Andenæs menar att kontinuerlig forskning om behandling som straff är nödvändig. Outvecklade forskningsmetoder för analys av generalpreventionen är inget skäl som kan accepteras. En viktig anledning till att generalpreventionen utgör ett viktigt forskningsobjekt är dess långtidsverkande effekt på moral⁶ och, vill jag tillägga, normbildning. Jag instämmer helt i Andenæs uttalande efter att ha genomfört en longitudinell verksamhetsundersökning på straffverkställigheten, dvs kriminalvården. Det motstånd jag mött under arbetets gång, både beträffande metodvalet och själva ämnesvalet kan bara motiveras med att undersökningar rörande generalpreventionen varit och är tabubelagda. Något rationellt skäl varför ämnet och metoden tabubelagts står inte att finna, vilket förtjänar en egen undersökning.

Christie har också aktualiserat problemet rörande bristande kunskap om generalpreventionen i en artikel i *Lov og rett* 1971:2. Från

domstolarnas sida sett ger de facto varken generalpreventivt eller individualpreventivt inriktad forskning den information som skulle behövas inför ett domslut. Forskningsresultaten från individualpreventivt inriktad forskning ligger dock närmast till för domstolarna eftersom domarna beaktar just den rätta variabeln, som ingår i den individualpreventiva forskningen.⁷ Den generalpreventiva frågan huruvida sex eller tio månaders fängelse kan antas ge bäst preventiv effekt är trots allt inte relevant. Den relevanta men för den aktuella situationen icke förhandenvarande frågan är däremot huruvida straff eller icke-straff ger bäst brottspreventiv effekt. Här ger generalpreventivt inriktad forskning inget svar. Däremot finns en uppsättning antaganden om generalpreventionens verkan genom yttre social kontroll.⁸ Trots detta ojämna kunskapsläge mellan individualpreventionens och generalpreventionens faktiska effekter menar Christie att domaren anser sig besitta mer nyttig kunskap om generalpreventionen än om individualpreventionen, eftersom den senare enbart givit övervägande negativ kunskap om dess effekter.⁹ Christies konklusion är att avskrika uppdelningen individual- och generalprevention för att därmed komma åt nyckelproblemet brott och straff. Rättfärdighet och rimlighet utifrån den aktuella eller presumtiva gärningsmannen bör istället vara den punkt kring vilken rätten bör balansera.¹⁰ I sak betyder det ett ställningstagande för individualpreventionen. Fängelsestraffkommittéen i Sverige valde sedermera att avskrika begreppen general- och individualprevention i domstolarnas motivering för en viss påföljd.

Med Christie har vi fjärrmat oss från problemets kärna, som Christie dock själv pekar på i sin artikel men som han inte följer upp, nämligen "...det relativa styrkeförhållande mellan individualpreventionen och almenpreventionen ...".¹¹ Skall vi någonsin få ett helhetsgrepp om den sociala kontrollens verkningar i samhället, är vi rättsvetare tvungna att formulera just det problemet och, vilket är en förutsättning, utveckla en adekvat metod. Vi närmar oss nu den infallsvinkel som jag själv åberopar, den som Tushnet och Eder efterlyser för att komma åt det metodologiska problemet, nämligen att inrikta analysen på idéströmningarna och teoribildningarnas genomslag i praktisk kriminalvård. På denna punkt får jag också stöd av Andenæs och Christie, som båda efterlyser den sortens forskning.¹²

Slutsatsen måste emellertid bli att det rått *tabu* mot att framföra allmänpreventiva argument i debatten och mot att göra undersökningar om generalpreventionens funktion i samhället. Vi kan också

uppfatta ett idévakuum under 1980-talet efter en intensiv plädering för individualpreventionens genomslag i kriminalpolitiken, och även i socialpolitiken.

Det är mot den bakgrunden jag vill fästa uppmärksamheten på två debattartiklar som nyligen publicerades i *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*. Båda artikelförfattarna lägger i dagen en vilja till självvrannsakan i synen på den markerat individualpreventivt inriktade kriminalpolitiken. Författarna har helt olika kriminalpolitiska förebilder men efterlyser båda en mer aktiv kriminalpolitik. Den ena artikeln är skriven av riksadvokaten George Fr Rieber-Mohn i Oslo och har titeln "Straffutmålingsnivået ved voldsforbrytelser". Rieber-Mohn redogör här för ett rättsfall, där en 16-åring yngling helt utan anledning blir anfallen av en grupp ungdomar, tilldelas en karatespark och trots att han faller till marken och blir liggande orörlig, fortsätter gärningsmannen att sparka honom. Utgången av det hela blev att 16-åringen avled senare samma dag. Det som upprört Rieber-Mohn var det ringa straff på 8 månaders fängelse som domstolen utdömde. Rieber-Mohn gör i sammanhanget en jämförelse mellan de nordiska ländernas straffnivåer vid dråp och finner att strafftiderna varierar mellan 12 och 16 års fängelse (i Danmark) och sex års fängelse (i Sverige). Rieber-Mohn anser att

...nordiska velstandssamfunn er inne i en *verdikrise*, hvor tradisjonelt solid forankrede normer er i ferd med å miste sitt feste i bredere miljøer... Om vi ikke makter å danne moral hvor den på forhand ikke finnes, og kanskje heller ikke å styrke en eksisterende moral, må vi *også* ved straffloven hjelp iallfall søke å opprettholde den verdibevisshet i vårt folk som er resultat av en lang sivilisatorisk process. Sagd på en annen måte tror jeg det er fare på ferde om den indifferente, opplosende og autoritets-slappe holdning som synes å prege mange i dagens foreldregeneration, også skal avspeiles i straffelovgivningen, og strafferettssystemet for ovrig. I dette perspektiv er det ikke likegyldig hvilken straffeloven og domstolene setter på menneskelivet, målt ved det straffutmålingsnivå som etableres ved forsettlig drap. Når viktige samfunnsinstitusjoner som f eks hjem, skole og kirke befinner seg på defensiven i formidlingen av en virkelig, forpliktende verdibevissthet hos de oppvoksende generasjoner, blir det straffrettslige system en viktig siste skanse. Og det blir en nødplattform før en ny offensiv fra enkeltpersoners og samfunnets side i retning av å fastolde og styrke respekten for andres liv, helse og eiendom¹³

I sin helhet är artikeln ett generalangrepp på Mathisenskolans anti-straffteori och en uppmaning till lagstiftaren om initiativ till normbildning genom strängare straff.

Den andra artikeln är skriven av professorn i rättsvetenskap i Berlin Erich Buchholz, och har titeln "Straffrätt och kriminalpolitik i DDR". I denna artikel uppehåller sig Buchholz vid straffets uppfostrande funktion. Buchholz framhåller inledningsvis att straffrättens syfte i DDR är att inskräpa personligt straffrättsansvar (StGB 5 §). I DDR skiljer man mellan brott som beivras av åklagaren och som vid åtal leder till rättslig huvudförhandling vid domstol, och brott, som handläggs av de samhälleliga domstolarna eller åtgärdas på annat sätt. Enligt Buchholz har såväl praktisk erfarenhet som vetenskapliga resultat visat att varken straffet, straffmätningen eller verkställighetsformen ensamma åstadkommer personligt straffrättsansvar. Det förutsätts dessutom att vissa villkor av personlig och social natur är uppfyllda. Straffet är med andra ord inte det primära i brottsbekämpningen, menar Buchholz.

Enligt min mening, skriver Buchholz,

...kan vi uppnå en ny nivå först då vi överger uppfattningen att uppfostran utgör en ensidig och enkelriktad påverkan som den (enskilde) individen, som uppfostras utsätts för från uppfostrans (en individ eller institution) sida. Uppfostran skall istället utgöra en komplex social interaktionsprocess, en omvälvning av tidigare vedertagna sätt att handla, en förändring av tidigare förhållanden och tidigare mänsklig verksamhet. Det som tidigare utgjorts av särskild uppfostran (vare sig genom straff eller enskilda uppfostringsåtgärder) skall utgå och ersättas av en produktiv social samverkan för att därigenom utbildas till en verklig social integration".¹⁴

Buchholz' kriminalpolitiska svar på brott är en motbild till Rieber-Mohns. Enligt Buchholz kan straff användas i uppfostrande syfte men endast om den "...ingår i en komplex social process av kollektiv produktivitet och utgör ömsesidig uppfostran av kollektivet, dvs då straffet ej längre utgör ett specifikt, isolerat ingrepp som kommer utifrån".¹⁵ Buchholz avslutar sin artikel med att ange den princip efter vilken landets strafflag är skriven, nämligen att "...brottslingen inte skall utstötas ur samhället utan att stråvan alltid bör vara att reintegrera honom i det samhället för att åter låta honom bli en fullvärdig, jämlik aktiv samhällsmedlem".¹⁶

Den teoribildning som präglar straffrätten i DDR och som försvaras av Buchholz är utan tvekan la *Défense Social*. Det som skiljer min vision om kriminalpolitiken från såväl Rieber-Mohns som Buchholz' är att jag vill se en utveckling av klara stopptecken *utanför* straffrättens område som talar om vad som är socialt acceptabelt och icke acceptabelt. Med klar normbildning inom det som jag har kallat den socialiserande dimensionen av den sociologiska problemdefinitionen, får rättsmedvetandet fastare grund och rättskänslan blir den inre varningsklocka som skall ringa när egna eller andras handlingar kränker den. Med klar normbildning blir avståndet till strafflagen och aktivering av straffrättsliga åtgärder större. Men en följd blir också att straffet bör bli förhållandevis mer kännbart när det väl gått så långt att bara straff återstår för att markera samhällets avståndstagande från handlingen i fråga. Tydlig normbildning ger säkrare rättskänsla och ökad medvetenhet om eget ansvar.

Noter

- 1 Andenæs, Johannes "The General Preventive Effects of Punishment", *University of Pennsylvania Law Review* Volume 114 No 7 1966, p 950
- 2 *ibid* p 951ff
- 3 *ibid* p 955ff
- 4 *ibid* p 968
- 5 *ibid* p 971
- 6 *ibid* p 974
- 7 Christie, Nils "Forskning om individualprevensjon kontra almenprevensjon". *Lov og rett. Norsk juridisk tidsskrift* 1971:2, s 55
- 8 *ibid* s 55
- 9 *ibid* p 57
- 10 *ibid* s 59
- 11 *ibid* s 53f
- 12 *ibid* s 67
- 13 Rieber-Mohn, Gerog Fr "Straffutmålingsnivået ved voldsforbrydelser. En strafferettsteoretisk tilnaerming" *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* 1988:3, s 193, 196f, 202f
- 14 Buchholz, Erich "Straffrätt och kriminalpolitik i DDR" *Nordisk Tidsskrift for Krimihnalvidenskab* 1988:3, s 211ff, 214
- 15 *ibid* s 216
- 16 *ibid* s 216